

УДК 373.5.016:7.03

МУДРІСТЬ СХОДУ. МИСТЕЦТВО ЯК ФОРМА КОМУНІКАЦІЇ

Лариса Папіш,
вчитель ЗОШ І–ІІІ ст. ім. О.Пушкіна, (м. Мукачеве)

У розробці уроку художньої культури автор пропонує розгляд мистецтва Сходу як форми комунікації.

Ключові слова: мистецтво Сходу, комунікація.

Мета. Розвиток в учнів здібностей до осмислення шедеврів світової культури з точки зору світоглядних ідей, втілених у художніх творах.

Завдання. Виявити на мистецтвознавчому, історико-культурному й літературному матеріалах схожість і відмінності в сприйнятті світу різними культурами Сходу; представити мистецтво як найважливішу форму комунікації в цивілізаційному процесі; розвивати уявлення про єдиний світовий культурний простір; удосконалювати особистісний досвід творчої дослідницької роботи та вміння презентувати її результати перед аудиторією; розвивати комунікативні навички учнів.

Тип уроку. Урок – круглий стіл.

Обладнання. Комп'ютер, екран, мультимедійні презентації.

Методи навчання. 1. Комплексний вплив мистецтв. 2. Емоційно-художнє "занурення". 3. Метод порівняння й зіставлення.

Форми роботи. Індивідуальна й групова.

Очікуваний результат. Розвиток навичок дискусії; творчі роздуми про світогляд (порівняльний аналіз).

Захід є Захід, Схід є Схід,
І разом їм не зійтися...
Р.Кіплінг

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Повідомлення теми й мети уроку.

Вступне слово вчителя. На великій території, від Середземного моря до Тихого океану, розташовані землі, де багато століть тому засяяли сліпучим блиском найдавніші східні цивілізації. Попри різноманітність і самобутність кожної з них, вони мають загальні схожі риси.

Культура Сходу символічна. Вона не копіює реальне життя, а відображає його за допомогою особли-

вої мови символів. Ця обставина робить культуру східних цивілізацій загадковою і складною для розуміння європейцями.

Можливо тому багато століть взаємини культур Сходу й Заходу відбувалися за формулою, означеною англійським письменником Р. Кіплінгом (див. епіграф).

Сьогодні за круглим столом ми спробуємо зрозуміти, що завжди приваблювало і приваблює сьогодні нас, європейців, у східних культурах? Чи здатні ми зрозуміти мудрість Сходу? Яке значення східних культур у сучасному світі?

Предметом обговорення стане мистецтво найбільших східних культурних регіонів – Індійського, Арабо-мусульманського і Далекосхідного.

III. Постановка творчого завдання.

Слово вчителя. У сучасному світі зростає вміння людських спільнот використовувати різні способи і мови комунікації, такі як релігія, наука, мистецтво. Мистецтво – найважливіший засіб спілкування між людьми. Твори мистецтва зберігають інформацію про світовідчуття людей, систему художніх прийомів, особливе сприйняття художником світу й людини.

Розгляньмо твори мистецтва як способи збереження й передачі інформації про художню культуру регіонів.

Учні демонструють підготовлені комп'ютерні презентації.

Орнамент з рукописного Корану (XIV–XV ст.)

Група учнів "Арабо-мусульманський регіон". Арабська каліграфія.

Мета роботи: розкрити сприйняття світу мусульманами.

Гіпотеза: у каліграфії виражений духовний світ мусульманина.

Запитання:

1. Чи справедливе твердження про "незображуваність" мистецтва ісламу?

Відповідь. Основним принципом ісламу є єдиність Всевишнього Аллаха в пануванні і в природі, необхідність поклоніння тільки Йому одному, а не будь-якому зображенню чи іншій сутності. Однак людський розум недосконалий і має схильність до сприйняття чогось зримого.

2. Чому Слово стало носієм релігійної ідеї ісламу?

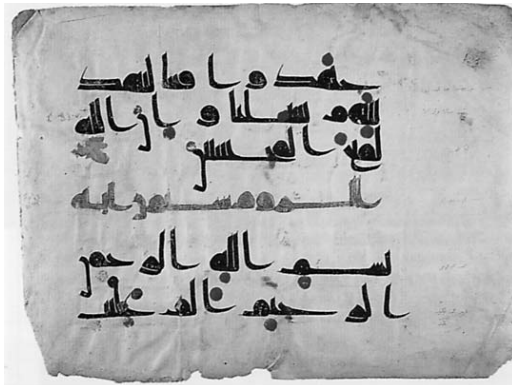
Відповідь. Писемність в ісламі має велике значення, оскільки першими витворами Божими, що з'явилися до створення Неба і Землі, були знаряддя для письма – Перо і Скрижаль. Пророк Мухаммед говорив, що той, хто за допомогою пера передає фрагменти з Корану, потрапить у Рай. Не зображення, а слово, художньо оформлене у вигляді напису або графічного символу, стало головним носієм релігійної ідеї ісламу. Священне слово Корану, вирізане на входах-порталах і стінах будинків, написане на палітурках і сторінках рукописів, включене у візерунки на тканинах, килимах, виробих з кераміки, скла або металу, вплетені в орнаменти на фонтанах і надгробках, супроводжувало мусульманина все життя. Це слово вміщувало в себе цілий світ духовних переживань віруючого, давало йому справжнє естетичне задоволення.

3. Чому мистецтво виявилось виключеним з релігійного життя мусульманина?

Відповідь. На відміну від християнства, іслам ніколи не допускав можливості зовнішньої подібності Бога до людини або будь-якої іншої земної істоти, тому образотворче мистецтво виявилось виключеним з релігійного життя мусульманина, залишаючись надбанням світської культури. Надаючи зображенню реальної форми, людина тим самим ніби оскаржувала в Бога його виключне право на творчість, порушуючи головні положення ісламу: "Немає Бога, крім Аллаха ...".

4. Що є основами зображальності в художній творчості мусульман?

Відповідь. Художник, не сміючи уподібнювати свої твори Божим творінням, не прагнув відтворювати земну

Сторінка Корану, куфічне письмо (бл. IX ст.)

реальність. Цей досконалий світ істинної краси слід було осягати уможлядно, розумом, через ланцюг абстрактних понять і асоціацій. Каліграфія і орнамент – декоративні форми втілення уявлень про нескінченне різноманіття та красу створеного Аллахом світу – стали основою художньої творчості мусульман.

5. Проаналізуйте одну із пам'яток арабської каліграфії (кита, шамайль, басмала, шахада) з точки зору "логіки абстрактної краси".

Відповідь. В одному з хадисів Мухаммед говорить: "Письмо – половина знань". У середньовічній культурі мусульманських країн ступінь оволодіння "красою письма" (каліграфією) став показником освіченості, інтелектуального й духовного розвитку особистості. В основі арабської каліграфії лежить принцип підпорядкування написаного слова логіці чіткого, розміреного, ритмічного читання Корану. В Ірані, Туреччині та Азербайджані в XV–XVII ст. поширився особливий жанр каліграфії – **кита**: мініатюрна картина, яка демонструє зразок одного або декількох почерків. Знаряддям для письма слугувало очеретяне перо (калам). Мистецтво каліграфії знайшло самотутнє втілення в такому жанрі народної творчості, як **шамайль** – настінні панно, які й сьогодні можна зустріти в інтер'єрах мусульманських будинків. Шамайль – у перекладі з арабської мови "оберіг", а з перської – "портрет", "зображення". Написані на склі олійними фарбами своєрідні картини-вислови охоронно-ритуального значення, які поєднуються з орнаментально-мальовничим фоном, поряд із сурами Корану містять філософські вислови, афоризми, цитати з поетичних шедеврів Сходу.

Басмала – найбільш популярний мотив ісламської каліграфії, що перевершує за своїм впливом навіть шахаду. За переконаннями мусульман, вимовлення басмали перетворює справу, виконану після цього, на поклоніння Всевишньому. Тому цю фразу кожен мусульманин повинен вимовляти перед початком трапези, перед входом у будинок, перед поїздкою, перед початком будь-якої справи або вчинком.

Шахада (араб. *свідectво*) – ісламський символ віри, що засвідчує віру в єдиного Бога (Аллаха) і пророчого місію Мухаммеда. Це необхідна та достатня умова для прийняття ісламу.

Каліграфія – показник постійної присутності Слова Всевишнього скрізь. У цьому мистецтві основний акцент

робиться на абстрактному баченні явищ, що, по суті, означає відчинені двері в інший світ, а також на використанні й повторенні візерунків, які в деякому сенсі спрямовують людину до розуміння нескінченного в кінцевих формах.

Висновок. Мусульманин сприймав земний світ як ілюзію світу справжнього, прихованого від очей смертних. Цей досконалий світ істинної краси слід було досягти умовляно, розумом, через низку абстрактних понять і асоціацій, що викликані читанням Корану, промовлянням молитов, накресленням і спогляданням священних написів із цитатами з Корану, хадисами, іменами Аллаха, Мухаммеда і праведних халіфів.

Група учнів "Індійський регіон". Індійська пластика.

Мета роботи: розкрити сприйняття світу індійцями через відчуття учасників групи.

Гіпотеза: схилання перед міццю і самодостатністю природи – основна тема індійської культури.

Запитання:

1. Які форми характерні для скульптури й архітектури Індії?

Відповідь. Невичерпним джерелом, з якого індійські художники, скульптори й архітектори черпали зразки для художніх форм, була природа. Майстри уподібнювали елементи архітектури і скульптури формам рослин і тварин. Створені їхніми руками твори мистецтва не просто вписувалися в навколишній природний ландшафт, а зливалися з ним в єдиний гармонійний ансамбль.

2. Як ступа пов'язана з образом Осі Світу?

Відповідь. На відміну від інших буддистських споруд, що мали внутрішні приміщення і вхід, ступа є монолітною і цілісною. Форма ступи суворо підпорядкована канонам, має глибоко символічне значення. Півсфера символізує небесне склепіння. На вершині купола знаходиться харміка – надбудова з квадратною основою у формі балкончика, що символізує священну гору Меру. Над хармікою підноситься стрижень, що проходить через весь купол від основи до вершини; на нього нанизані круглі "парасолі", що послідовно зменшуються в діаметрі знизу вгору. Стрижень символізує Вісь Світу, "парасолі" означають три священних неба.

3. Чому індійські храми (Чайтьї) мають таку дивну форму?

Відповідь. У культовій архітектурі Індії поширилися печерні храми –

Чайтьї. Вони з'явилися в зонах, де гірські плато різко обриваються, створюючи ступінчасті стіни з твердого каменю протяжністю в декілька сотень кілометрів. Ансамбль в Кхаджурахо є прекрасним зразком художньої культури, в якому так само, як і в монументальному мистецтві Індії, втілений принцип єдності Всесвіту.

4. Чому в ранніх рельєфах немає антропоморфного зображення Будди?

Відповідь. У скульптурному мистецтві епохи раннього буддизму не зустрічається фігура самого Будди. Її замінюють символи, що зображують священний шлях Будди: в образах священного дерева Бо (під ним Учитель досяг просвітлення), трону Будди і Колеса Закону, зображення ступи або відбитка стопи великого проповідника. Тільки після того, як буддизм поширилося в народі і священний шлях Будди був добре відомий кожному, стало можливе його зображення в людській подобі.

5. Чому вагоме місце в індійській пластичності відводиться зображенню тварин?

Відповідь. У релігії буддизму й індуїзму величезне значення надається царству тварин. В уявленні індійця люди, тварини, рослини і навіть вищі божества завжди нерозривно пов'язані між собою. Багатофігурні скульптурні композиції вражають відчуттям всепроникаючого життя й енергії.

6. Проаналізуйте один із пам'яток індійського мистецтва з точки зору пластичності форм.

Відповідь. Ступа в Санчі дуже проста своїми округлими контурами і здається швидше виліпленою, ніж побудованою. Навколо неї – масивна кам'яна огорожа, позбавлена будь-яких прикрас. З чотирьох сторін, що відповідають чотирьом сторонам світу, в огорожі зроблені ворота, щедро прикрашені скульптурою. Через ворота у святилище входили урочисті процесії для здійснення священного обряду. Ворота огорожі Великої Ступи (Тора) – видатний твір давньоіндійської архітектури. Стовпи й перекладини воріт покриті нескінченно різноманітними рельєфними і скульптурними зображеннями, створюють ефект зорового контрасту на тлі позбавленої прикрас гладкої поверхні ступи. Ворота святилища в Санчі є своєрідним зібранням релігійно-символічних, історич-

Храм Ченна Кесава в Белурі (Індія), бл. 1133 р.

них і побутових сцен та образів, народних переказів та легенд про Будду.

Висновок. Центральне місце в культурі Індії займає уявлення про космічну цілісність усіх сторін і явищ світу (за словами Р.Тагора, "Індія завжди мала незмінний ідеал – злиття зі Всесвітом"). Індійському мистецтву властиві динамічність, символічність, чуттєвість. На відміну від інших східних художніх традицій, його пронизують танець, рух, ритм, що присутні явно або в прихованому вигляді в усіх видах мистецтва. Особливо виразно це виявляється в архітектурно-скульптурних ансамблях. Мистецтво поєднує релігію, філософію, поезію в єдиний образ світу, і кожен такий образ пов'язаний тисячами зв'язків з найдавнішими уявленнями.

Група "Далекосхідний регіон": Гейша – "людина мистецтва".

Мета роботи: сприйняття світу японцями через гармонію і красу природи.

Гіпотеза: гейша як вираження основних ідей японської культури.

Запитання:

1. Чому в Японії велику увагу приділяють заняттю мистецтвом?

Відповідь. Національна культура японців була значною мірою схильна до впливу буддизму й дзен, які сформували і виховали в японців почуття прекрасного. Японська культура відображає прагнення до гармонії з

навколишнім світом, уміння бачити красу природи у великому і в малому.

2. Чому японці схиляються перед рідною природою? (На прикладі садового мистецтва).

Відповідь. Японці поклонялися гірським вершинам, мальовничим скелям і химерно розсипаному камінню, могутнім старезним деревам, водоймам і водоспадам. Вважалося, що найкрасивіші ділянки природного ландшафту є житлом духів і богів – комі. Традиційний сад (складався з дерев, чагарників, штучних водойм, мостів тощо) був неодмінним атрибутом буддистських монастирів, а також резиденцій правителів і знаті. У період Муроматі монастирські сади організовувалися відповідно до дзенських повчань, згідно яких просвітлення досягається через споглядання природи. Серед дзенських садів можна виділити три основні типи: пейзажний (складався з каменів, дерев, мохів, водойм); плоский (складався з піску та каміння); "тяніва" (чайні сади).

3. Як в естетиці "дзен" осягнення "прихованої краси" пов'язане з просвітленням? (На прикладі ікебани).

Відповідь. Мистецтво розміщення квітів у вазах – "ікебана" (букв.: "квіти, які живуть") бере початок зі стародавнього звичаю покладання квітів на вівтар божества, який поширився в Японії разом із буддизмом. Усі види творчості підкоряються дзенській естетичній концепції, заснованій на категоріях "сабі" ("прихована краса") і "вабі" ("сільська простота").

4. Яка мета чайної церемонії?

Відповідь. Сформувавшись під впливом дзен-буддизму, церемонія служить очищенню душі через єднання з природою. Досягнення гармонії – це одне з найважливіших завдань усього ритуалу чайної церемонії.

5. Розкрити значення діяльності гейш у збереженні основних ідей японської традиційної культури.

Відповідь. У буквальному перекладі слово "гейша" означає "людина мистецтва". Гейші – найбільш освічені жінки в Японії. Гейша заспіває і продекламує кращі вірші з класичного мистецтва та уривки з кращих драматичних творів.

Висновок. Японці з дитинства виховують у собі особливу культуру, яка проявляється в умінні захоплюватися природою. Діти вчать у батьків споглядання навколишнього світу й вміння "думати очима". Японці здатні годинами насолоджуватися красою краєвиду, станом цвітіння або в'янення природи. Вони уміють співвідносити свій душевний стан зі

Замок Білої Чаплі (Сірасагідзьо) в Хімедзі (Японія), XIV ст.

станом природи. Прагнення до гармонії закладено у витоках японської культури.

IV. Організація дискусії.

Після презентацій відбувається **дискусія** (за участю представників творчих груп і групи "Журналісти").

Мета роботи: порівняти схожість і відмінність у сприйнятті світу різними культурами Сходу.

Гіпотеза: мудрість Сходу полягає в тому, що людина ніколи не змагалася з природою, але намагалася досягти її, досягти великої Гармонії. У наш час це питання надзвичайно актуальне для європейців, і нам є чого повчитися у східних культур.

Запитання:

1. Групам "Далекосхідний регіон" та "Арабо-мусульманський регіон".

Порівняйте поняття "прихованої краси" в японській культурі та "абстрактної краси" в культурі ісламу. У чому їх схожість і відмінність?

Відповідь. Прихована краса й абстрактна краса спрямовані на досягнення істини, злиття зі світобудовою, з божеством, – у цьому схожість. У Японії – усвідомлення великого в малому, в ісламському мистецтві – усвідомлення досягнуто уможлядно, логічним шляхом.

2. Групі "Індійський регіон". Поміркуйте і скажіть, чи можлива "прихована краса" в індійській культурі? Обґрунтуйте свою відповідь.

Відповідь. Мабуть, ні. Тому що індійська культура надто реалістична, надто земна. Тому краса втілюється в реальних, земних, налитих земними соками образах.

3. Групам "Далекосхідний регіон", "Індійський регіон", "Арабо-мусульманський регіон". Чи могла з'явитися арабеска в Індії? Японії? Який зовнішній вигляд, форму вона мала б?

Відповідь. Арабеска – геометризований орнамент. В основі індійських уявлень лежать органічні рухи зростаючих форм, тому геометрія тут недоречна; з другого боку, якщо в основу цього безконечного орнаменту покласти рух органічних зростаючих форм, то це буде цілком по-індійськи... Японська арабеска? Можливо, це буде нескінченний рух квітів – хризантеми, квіти сакури в русі, підпорядкованому вічності...

4. Групам "Далекосхідний регіон", "Індійський регіон", "Арабо-мусульманський регіон". У східних культурах шанують Учителя як охоронця (хранителя) знань. Чому, наприклад, у Японії традиція передається не через книгу (письмово), а через спілкування з учителем? (Приклад – навчання гейш; оволодіння східними единоборствами).

Відповідь. Світоглядну основу східних культур становить досягнення істини через споглядання, неспішне роз-

глядання, роздум. А для цього потрібен співрозмовник, який буде направляти, підтримувати і провокувати.

На Сході з найдавніших часів природа стала об'єктом ретельного вивчення і спостереження. Величний світ природи тут завжди осмислювався в єдності буття, універсальності її законів і різноманітні проявів. Життя людини порівнювали з життям природи, її циклами, ритмами, станами. На відміну від Греції, де людина була "мірилом усіх речей", у східному мистецтві вона – лише мала частка природи.

5. Чи згодні ви зі словами Р.Кіплінга? Чого учить нас культура Сходу?

Відповідь М.Періха: "Кращі троянди Сходу і найкращі троянди Заходу пахнуть однаково чудово".

Відповідь. Художня культура Сходу, її своєрідність, зміст та суть розкриваються через ставлення людини до природи, закони якої священні. Тому протягом тисячоліть люди прагнули не до підкорення природи, а до гармонії з нею, до виявлення її одухотвореності, розумності, краси.

Глибше знайомство з культурою Сходу дозволить використовувати її повчальний у багатьох відношеннях досвід, щось запозичувати, чогось уникати, сприяти зближенню народів, заснованому на знанні й повазі один до одного. У цьому сенсі особливий інтерес становить досвід Сходу, в якому поєднуються можливості розвитку класичним східним шляхом, а також відповідно до західної, європейської моделі; тут віднайдена своєрідна рівновага, органічне поєднання сучасних, нових тенденцій в культурі та дбайливого збереження й розвитку культурних традицій.

V. Підбиття підсумків.

Слово учителя. Мистецтво – найважливіший засіб комунікації. Пізнання культур інших народів змушує замислитися, відкрити світ у собі й наш неозорий світ для себе. Східна традиція спонукає нас подивитися на світ іншими очима. Світогляд Сходу сповідує безпосереднє, відкрите естетичне сприйняття. Мудрість Сходу вчить, що людина може досягти справжньої самореалізації, якщо діє в гармонії з Космосом. Знання і розуміння інших культур робить нас духовно багатшими. Хочеться побажати, щоб ваше прагнення долучатися до світу прекрасного не згасало.

Є два світи у кожної людини:

Один – це той, що нас творив,

А другий творим сохвилини,

Аж поки стане наших сил.

М. Заблоцький

Складання сенкана (синквейна).

Наприклад: